

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ І ФОЛЬКЛОРУ

УДК 821.161.2-96/-97.09"15/17" : 821.161.1:27-285.4
DOI 10.31494/2412-933X-2019-1-8-81-89

RECEPTION OF THEOLOGICAL-POLEMICAL TREATISES
OF THE 16TH-17TH CENTURIES IN THE TEXTS BY
IOANYIKII GALYATOVSKY AND THEOPHILL RUTKA

РЕЦЕПЦІЯ БОГОСЛОВСЬКО-ПОЛЕМІЧНИХ ТРАКТАТІВ
XVI – XVII СТОЛІТЬ У ТВОРАХ ІОАНИКІЯ
ГАЛЯТОВСЬКОГО ТА ТЕОФІЛА РУТКИ

KATERYNA BORYSENKO,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Senior
Researcher

КАТЕРИНА БОРИСЕНКО,
кандидат філологічних наук,
доцент, старший науковий
співробітник

<https://orcid.org/0000-0002-0210-743X>
dyskurs@i.ua

State Scientific Institution
"Encyclopedic Publishing House"
✉ Kyiv,
51-A Bogdana Khmelnytskogo St.,
01030

Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»
✉ 01030, м. Київ, вул. Богдана
Хмельницького, 51-А

Original manuscript received March 17, 2019
Revised manuscript accepted April 12, 2019

ABSTRACT

In our article problems connecting with history of genre theological polemic treatise in Ukrainian literature by second half XVII – XVIII cc., in particular, polemic between orthodox and catholic authors are discussed. There are determined character of stylistic features, especially philological arguments, and main direction of orthodox and catholic polemic that time. In our article also the genre of theological treatise in Ukrainian baroque is determined.

The main topics are Filioque, Ferrara-Florence Cathedral, Purgatory.

The object of the study is Polish-language treatises by Ioanikii Galyatovsky «Stary Kościół zachodni...» («Old Church of the West...») and Theophyll Rutka «Budynek Chrystusow to jest Kościół...» («The building of Christs is the Church»), «Goliat swoim mieczem porazony...», «Choraławie zgodny y pokoiu...» («Goliath with his sword devoured ...»), «Herby, abo znaki kościoła prawdziwego...» («Herby, for signs of the real church ...»)

Ukrainian Orthodox authors who had worked in the second half of the 17th in the beginning of the 18th century, almost did not write about our polemical treatises of the late 17th and early 18th centuries. The main reason that emotions dominated those texts, but facts were often falsified.

However, there were exceptions. This can be traced back to the theological and polemical treatises by Ioanykii Galyatovsky and Theophill Rutka.

Theophill Rutka mainly rehearses all the criticisms that had been expressed already by the representatives of the western church. He says that the Ukrainian

theological and polemical treatises by Orthodox writers of the early Baroque age are characterized by a lack of balanced argumentation, that are full of oath, inaccurate quotations from the Holy Scripture and former theologians, groundless accusations against the opponents. Ioanikii Galyatovsky denies Theophil Rutka's arguments. The authors refer to theological treatises by Stefan Zyzyaniy, Meletiy Smotrytsky, Petro Mohyla, Ipatij Potiy, Lev Krevsa

Theophyll Rutka makes Melety Smotrytsky's life the main argument, he interprets it as an example of a movement for true faith. The works by Petro Mohyla are the subject of the most serious discussion.

Key words: *baroque, polemical treatise, Baroque, orthodox and catholic, theology, Ukrainian Literature*

Українська полемічна література барокової доби є одним із наймасштабніших явищ в історії тогочасного вітчизняного письменства. Однак цікавим є і той факт, що протягом майже двох століть це явище не лише пройшло кілька етапів розвитку, а й вирізнялося часто доречно відмінним ставленням до писань не лише представників супротивного релігійного табору, а й до письменників-одновірців. Останнє особливо яскраво притаманне православним авторам.

Л. Ушкалов зазначав, що «наші інтелектуалісти другої половини XVII – першої половини XVIII століття вельми критично ставляться до свідчень православних полемістів зламу XVII та XVIII століть» [6, 128]. Основною причиною цього вочевидь було те, що в ранньобарокових православних авторів часто за щирою патетикою приховувалися не вельми глибокі знання, а часом і відверта фальсифікація фактів. Однак певні екскурси в минуле все-таки трапляються, що можна відстежити зокрема в богословсько-полемічних трактатах Іоанікія Галятівського та Теофіла Рутки.

У творі Галятівського «Stary Kościół zachodni» маємо цікаву рецепцію полемічних розправ початку XVII ст. Зокрема автор, обґрунтовуючи власну думку про нелегітимність Флорентійської унії, зазначає: «Sobor Floreński z Graeckie na słowieński przełożony w Ostrogu iest wydrukowany, u Zborzyszcz Rozboynichym názwańu...» [7, 61 (друга пагінація)]. Тут вочевидь йдеться не про текст Флорентійської унії, а про «Одпис» Клірика Острозького, до тексту якого додано т. зв. «Історію про Листрійський, тобто розбійницький, Феррарський, або Флорентійський Собор». Зазначмо, що архімандрит Єлецкий не дуже переймається тут достовірністю інформації, адже згадок про переклад в «Одписі» немає. Можемо припустити, що Іоанікія «переплутав» цю полемічну розправу із «Треносом» Мелетія Смотрицького, адже ще М. Грушевський указував на певну стилістичну подібність цих творів [див.: 2, 284 – 290], а М. Сумцов вказував на «неуважність» як одну з характерних ознак самого Галятівського [див.: 4, 16].

Можемо також припустити, що йдеться про «Апокрисис» Христофоа Філалета, де також містяться згадки про Флорентійський собор. Однак у цьому випадку мало би йтися не про переклад із греки слов'янською, себто українською, а про переклад із польської, адже, як відомо, текст Марчина Бронського вийшов спочатку польською.

Принаймні версію про «Апокрисис» підтверджує Теофіл Рутка, але він висуває її радше для того, щоб звинуватити Галятівського в арианстві, бо «Philalet Ariánin Anábábtistá» [9, 31]. На його думку, саме «аріани» вигадали аргументи про сходження Св. Духа лише від Отця, щоб налаштувати «греків» проти «латинян». При цьому Рутка веде мову про союз православних із «новихрещеними» (себто представниками реформації), ніби натякаючи на те, що «новим костелом» є саме вони, а не католики.

У трактаті «Choraqiew zgody u pokoіu ...» також вказується, що «partikula *Przez* toż znaczy, co *Od* або *Z*», що й на Флорентійському Соборі, «*Oycowie Greccy... wolnie, y dobrowolnie nieponiewolnie (iako mataią niektory idac za Matacze Klerikie Ostrogskim) óznali, z wyznali...*» [10, 82]. І знов-таки маємо апелювання до полемічної спадщини Клірика Острозького й думку про спотворення рішень Флорентійського собору в його тексті. Як бачимо, тут знову зринає дискусія щодо значення прийменників, і на підтвердження своєї позиції Рутка апелює до недавньої української історії, згадавши, що «*nie tylko Oycowie Grecey, ale y naši Roxolanowie w partikule *Przez* óznali poczatek, y toż wwyzrozumienie w niey zostaiące co y w particule *Od*, iako się pokazuje z Synodu... Brzeskiego...*» [10, 82]. Також він апелює до листа Адама Киселя до Київського митрополита і неоднозначної реакції на нього в православному світі.

Підсумовуючи, він править про те, що українські православні не мають єдиної думки про сходження Св. Духа, а відтак змушені приставати на думку або католиків, або еретиків.

Таке уважне ставлення католицького автора до богословсько-полемічних трактатів ранньобарокових православних письменників можемо пояснити бажанням увиразнити отой нібито відпочатково хибний шлях, який обрали представники православної церкви. Рутка фактично повторює всі ті закиди, які вже висловлювали представники західної церкви: тексти межі XVI – XVII століть характеризуються браком виваженої аргументації, вони насичені лайкою, неточними цитатами зі Святого Письма та давніх богословів, безпідставними обвинуваченням на адресу супротивника. Вочевидь саме через це до них не апелюють наші православні достойники мазепинської доби.

Варто зазначити, що Теофіл протягом тексту постійно наголошуватиме на тісному зв'язку між православними та протестантами, зокрема зазначаючи: «*też pisał co przed nim uporni Grekowie, Arianscy, Philaletowy, niemadrzy Zyzaniuszowie &c pisali*» [9, 68], або: «*Zgodził sie tedy G. z ladaiakieimi pobratimami swemi Zyzaniami, Wasilami Suraskiemi, Clerykami bezimennemi Ostrogskiemі, y innemi baykošewcami...*» [9, 72]. І знову, повертаючись до закидів Іоанкія щодо «незавершеності» Флорентійського собору, зазначає: «*...od kogożeś sie nauczył? Od baiek Mistrza Philaleta Nurka Arianina? Y wernego ucznia iego, pobratyma twego Cleryka bezimennego Ostrogskiego, Co innego o tym Soborze Wshytkich pisha Historycy narodow nie tylko Katholicy ale Heretycy, wasi serdechni Druhowie*» [9, 81 – 82]. Отут уже згадується і

Клірик Острозький – як автор, що міг уплинути на погляди Галятовського.

Як бачимо, протестанти наголошено позиціонуються автором «найліпшими друзями» православних. Урешті, на їхньому зв'язку Теофіл наголошуватиме постійно: чи не найпоказовішим із огляду на це стане його трактат «Herby, або Znaki kościoła prawdziwego...», де перший розділ присвячено полеміці з протестантами, а другий – із православними.

Та все-таки у другій половині XVII ст. українські православні й протестантські мислителі доволі часто ще підтримуватимуть одні одних у суперечці з католиками, хоча відверті обвинувачення представників західної церкви в симпатіях до «еретиків», а іноді й повне їх ототожнення спонукатимуть того-таки Галятовського до написання двох «антипротестантських» трактатів: «Alphabetum rozmaitym hereticom niewiernym dla ich nauchenia do wiary katolickiey» (Чернігів, 1681) та «Sophia mądrość zbudowała sobie dom y wygruntowała siedm słupów y mieszkając w tym domu, rozmaite na świecie czyny cuda przeciw Arianow heretykow y już wczyniła y przez w. w Bogu o. J. Galatowskiego, arch. czern. – jeleckiego, swiatu objawiła» (Чернігів, 1686).

Варто відзначити, що в процесі полеміки дискусанти звертаються також до доробку представників унії. Зокрема, обґрунтовуючи свою позицію, Теофіл Рутка апелює до «Оборони собору Флорентійського» (1603 і 1604) Іпатія Потія. Натомість Галятовський у контексті дискусії про місце упокоєння Св. Миколая Мирлікійського згадує дискусію між Львом Кревзюю та Захарією Корпистинським, цитуючи текст «Палінодії».

Рутка також часто апелює до богослужбових книжок, виданих у старожитній Україні, знаходячи в них підтвердження своїх думок і подаючи розлогі цитати. Принагідно зазначмо, що цікавим є не лише сам факт апелювання автором-католиком до православної спадщини, а й форма подачі, коли, цитуючи текст, виданий кириличним друком, автор вдається до транслітерації, передаючи його латиницею. Наприклад, обстоюючи католицьку пневматологічну доктрину, він пише: «Godziło się przydać Soborowi Konstantinopolski w Kijowie 1637 przez W.O. Piotra Mohilę drukowany, y Panu Theodorowie Proskurze Suszczanskiemu, Pisarzowi Ziemijskiemu Kijowskiemu przypisany tak mówiąc. Swiaty zaś wtory Wseleński w Konstantinopolu soborany Sobor prydał Hospoda Zywtworiaszczaho, ot Oyca zschodiaszczaho y daley aż do konca» [10, 78 – 79].

Прагнучи довести свою позицію, католицький автор звертається до православних Катехізисів: віленської друкарні – 1600 р., Єв'ю – 1611 р., ківської – 1645 р., та вказує на те, що кожне наступне видання містило виправлення та уточнення. Урешті це дає Рутці підстави стверджувати: «I tak się z soba swarza. A Moskwa z wasza Rusia nie tylko się swarzyła, ale I księgi Kijowskie, i inne paliła» [11, 174]. Тож бачимо, що Рутка як аргумент використовує внутрішню незгоду між православними, виявляє добру обізнаність із їхніми книжками. Варто зазначити, що згадані Катехізиси насправді відображають динаміку розвитку православного богослів'я в Україні, адже пізніші видання виправляли

певні неточності, яких, часто через брак освіти, припустилися автори ранише. Завважмо, що в своїх творах католицький автор послідовно розмежовує поняття Русь і Москва. Це особливо важливо з огляду на те, що після Переяслава українські православні ієрархи «намагалися поєднати дві традиції та створити єдину Slavia Orthodoxa. Їхня візія пов'язувала «просвічене» православ'я із царем, давньою Руссю і слов'янською мовою та культурою. Власне, вони обстоювали єдину «славенороську» високу культуру, що спиралася на сформовану єзуїтськими школами післямогилянську версію українського православ'я та український варіант церковнослов'янської мови» [3, 156]. Тож Теофіл Рутка безпосередньо вказує на те, що це відпочатково хибний шлях. Автор постійно наголошує на суперечках, які відбувалися всередині православ'я загалом та української церкви зокрема, й протиставляє йому монолітність західного світу, замовчуючи ті суперечки, які за десятиліття до того виникали між унійною та римо-католицькою церквами.

Варто сказати, що вся спрямована проти православ'я частина трактату «Herbu, або Znaki kościoła prawdziwego...» є рецепцією творів Мелетія Смотрицького. Фактично кожну свою думку Рутка підкріплює апеляцією до його писань. Зокрема, ведучи мову про те, що православна Церква не є ані «правдивою», ані «Христовою», тому що «wiele heretyctwa po odszczepieniu swoim przuęła», автор покликається на Апологію і твердить, що ті «ереси» Смотрицький «wylicza z Stefana Zizaniego, z Krzysztofa Filaleta, z Orthologa, Antigrafisty, Cleyka Ostrogskiego i innych» [11, 173]. Як бачимо, у цій згадці він жодним чином не коментує випадок проти Ортолога й Антиграфіста, хоча це також Смотрицький. При цьому богослов зазначає, що сам Мелетій не лише викриває, а й спростовує постулати православних авторів. Урешті, власний доказ Рутки ніби обрамлюється аргументами з доводів із текстів Смотрицького, починаючи з «Апології» та завершуючи згадкою про «Екзетезис» та «Паранезис».

Теофіл Рутка наголошує, що Мелетій Смотрицький, будучи «Schyzmatykiem, Biskupem, I Arcybiskupem, Pisarzem Cerkwonym pisząc przeciwko Kościołowi Rzymskiemu» [11, 174], а відтак, шукаючи правди, йде до Гробу Господнього, де молиться про те, щоб світло правдивої віри осінило його й увесь народ. У такий спосіб автор натякає, що просвітлення Мелетій отримав після молитви при святому місці, а це має бути неспростовним аргументом на користь того, що він прийняв католицизм як істину віру. Відтак Рутка називає православних владик схизматами, яким гріх схизми затьмарив розум, тож доки вони не розкаються, там пануватиме «zascmienie, a zatem i pomieszanie niewiadomości przyniszczace» [11, 174].

Урешті історія самого Мелетія Смотрицького – це яскравий приклад шляху себепізнання, на що вказував Л. Ушкалов [5]. Тому не випадково єзуїт Т. Рутка ставить його за взір православним.

Однак чи не найцікавішою, з огляду на апелювання до полемічних розправ попереднього періоду, є дискусія стосовно Петра

Могили як симпатика унії. Із тексту зрозуміло, що Іоанікій Галятовський дискутує з позицією, висловленою в «Трибуналі». Архимандрит Єлеський слідом за своїм опонентом згадує трактат Якоба Суші «Saulus & Paulus Unionis», у якому йдеться про те, що Могила був прихильником унії, а відтак розвіює цю позицію. Головний аргумент: якби вона була правдивою, то Петро Могила не накладав би анафему на «Апологію...» Мелетія Смотрицького й не створював би «Літос...», спрямований проти католицької Церкви. Звісно, такий логічний виклад є цілком передбачуваним, хоча й не зовсім переконливим, адже навчання в західних колегіях і Могили, й Барановича, й, урешті, самого Галятовського не могло не позначитися на їхньому світогляді. До того ж сам цей «освітній фактор», як і тимчасовий перехід у католицизм заради отримання сучасних під ту пору знань, був одним із найпотужніших аргументів у прихильників Риму. Усвідомлення цього спонукає Іоанікія вдатися до ширих емоцій, тож він на маргінесах, навпроти згадки про трактати Суші, зазначає: «Така to prawda iak na wierzbie gruszka» [7, 93 (друга пагінація)].

Наводячи свої аргументи на підтвердження тези про «уніатство» Петра Могили, Рутка в трактаті «Budynek Chrystusow to iest Kościół...» вказує на те, що Київський митрополит у Требнику фактично виклав учення про Чистилище, хоча й прямо не вжив цього терміну [див.: 8, 10]; а в «Goliati swoim mieczem porazony...» зазначає, що святий апелює до низки католицьких джерел та обрядів. Рутка вважає, що хоч митрополит і жорстко повіяв з «Апологією...» Мелетія Смотрицького, проте зробив це заради важливішої справи. Католицький богослов стверджує: «Coż kiedy kto rzecze że był powierzczu y nieszczerze schismstykiem dla pewnych respektow, iako G. o Wekliuście Patriarsze powiedział, że był nie szczyrym Unitem?» [9, 167].

Справді, в цьому випадку Рутка послуговується «обґрунтуваннями» Галятовського, який, правлячи про історію Константинопольського патріарха Іоанна XI Веккоса, вказує, що його перехід в унію (йдеться про Ліонський собор 1274 року) був продиктований не щирим бажанням, а робився з примусу, і що Веккос усе життя продовжував навчати мирян православного віросповідання. Тож Теофіл робить припущення, що й Могила прийняв православ'я, бажаючи в перспективі об'єднання з католиками. Також Рутка висловлює сумніви й щодо авторства тексту «Літоса», припускаючи, що написати його міг інший автор або й автори. З огляду на це представник ордену єзуїтів натякає на сподвижника Петра Могили Сильвестра Коссова («że Pisarze kamienia byli Kossowowie, Kallimontowie y inna wasza drużyna zheretyczała Kalwinowi y Lutrowi przyiazna» [9, 167]). Зазначмо, що на цьому факті акцентував увагу ще М. Возняк [1, 547].

При цьому мусимо констатувати й певну непослідовність, адже Рутка то засуджує погляди «молдавського професора» (тут варто розуміти Петра Могилу), то старанно обстоює думку про його приналежність до унії, а отже, до Західної Церкви.

Відтак у трактаті «Choraǵiew zgody y rokoiu...» він править про те, що його аргументи: «maią być Przeciwnicz Litilogowie y inni im

podobnie w pause» [10, 228]. Тож, як бачимо, він знову не називає напрямку автора «Літоса», вочевидь продовжуючи вважати, що ним не міг бути Петро Могила, до якого Рутка ставився з повагою і навіть апелював до «Требника» як джерела, що узгоджує православну й католицьку позиції.

Попри те, що загалом тон «Starego Kościoła» доволі виражений, та коли мова заходить про позицію, викладену в «Літосі», та «Рефутацію», яка була відповіддю на твір Могили (тут, вочевидь, ідеться про додаток до «Трибуналу» Ціховського, в якому богослов-єзуїт не без сарказму висловлювався про твір митрополита Київського), авторський тон стає доволі різким. Як зазначав М. Возняк, «Літос» «був для православних не тільки знаменитою обороною перед нападами сучасних уніатів і католиків, але й православною літургією з поясненням православного богослуження, тайн і обрядів, постів і свят, уладження церков тощо» [1, 547].

Справді, вплив Петра Могили на тогочасне церковне життя був визначальним, а відтак будь-яка критика ідей святителя викликала серйозне обурення. Зокрема Галятовський зазначає: «nie trzeba tey Refutacyey przeciwko Litologá napisaney wierzyć/ ponieważ tá Refutácia głupia/ żartow pełna у Оусов S/ niezna» [7, 68 (перша пагінація)]. Отже, Іоанікій категорично відкидає аргументи супротивника. Також дискусія між авторами «Літосу» та «Рефутації» згадується на с. 126, а вже на сс. 131 – 132 йдеться про «молдавського професора» та його позицію стосовно Felioque, яку так само обстоює й архимандрит Єлєцький. Відтак знову можемо провести паралель між Галятовським і Руткою, адже Іоанікій теж вважає своїм обов'язком стати на захист позиції достойника, якого вже немає серед живих, а отже, сам він не може відповісти на закиди опонентів. Як ми вже переконалися, така позиція була задекларована в передмові до трактату «Goliat swoim mieczem porazony».

Отже, можемо констатувати, що для українських православних і католицьких письменників важливим було наголосити на приналежності до давньої богословської традиції. При цьому кожна зі сторін також наголошує на своїй «споконвічній» правоті та на «споконвічних» помилках опонентів. При цьому Теофіл Рутка значно частіше звертається до православних богословсько-полемічних трактатів межі XVI – XVII століть, фактично повторюючи ті самі закиди, що й католицькі автори попереднього періоду. Натомість Іоанікій Галятовський лише подекуди звертається до ранньобарокових джерел, фактично обмежуючись згадками про засудження Флорентійської унії. Для католицького автора одним із провідних аргументів є життя Мелетія Смотрицького, яке він трактує як взірць руху до істинної віри. Однак найзапекліші дискусії виникають між представниками обидвох таборів стосовно постаті Петра Могили, коли кожна зі сторін намагається довести його прихильність до своєї конфесії.

Література

1. Возняк М. С. Історія української літератури. У 2 книгах. – Кн.1. – Львів: Світ, 1992. – 696 с.
2. Грушевський. М. Смотрицький та його «Тренос»/ Михайло Грушевський Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – К., 1995. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 280-294.
3. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – 352 с.
4. Сумцов Н. Ф. Иоанникий Галятковский (К истории южно-русской литературы XVII в.) (Оттиски из I – IV кн. «Киевской старины» 1884 г.) / Н.Ф. Сумцов. – К.: Типографія Г.Т. Корчак-Новицького., 1884. – 83 с.
5. Ушкалов Л. Полеміка як чин самопізнання (Мелетій Смотрицький)/ Леонід Ушкалов// Від бароко до постмодерну. – К.: Грані-Т, 2011. – С. 10 – 32.
6. Ушкалов Л. Феномен української полемічної літератури /Леонід Ушкалов/ Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. – К.: Факт – Наш час, 2006. – С. 121 – 132.
7. Galatowsky I. Stary Kościół zachodni novemu kosciółowi rzymskiemu pochodzenie Ducha S. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje. – Nowogrod-Siewierski, 1678. – 213 s.
8. Rutka Th. Budynek Chrystusow to iest Kościół... – Lublin, 1689. – 56 s.
9. Rutka Th. Goliat swoim mieczem porazony... – Lublin, 1689. – 171 s.
10. Rutka Th. Chorągiew zgody y pokoju... – Lublin, 1691. – 228 s.
11. Rutka Th. Herby, abo znaki kościoła prawdziwego... – Lublin, 1696. – 227 s.

Reference

1. Vozniak M. S. Istorii ukrainskoi literatury. U 2 knykhakh. – Kn.1. – Lviv: Svit, 1992. – 696 s.
2. Hrushevskiyi. M. Smotrytskyi ta yoho «Trenos»/ Mykhailo Hrushevskiyi Istorii ukrainskoi literatury: V 6 t., 9 kn. — K., 1995. — T. 5. — Kn. 2. — S. 280 – 294.
3. Kohut Z. Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoї ta modernoi istorii Ukrainy. – K.: Krytyka, 2004. – 352 s.
4. Sumtsov N. F. Yoannykyi Haliatovskiyi (K ystoryy yuzhno-russkoi lyteratury XVII v.) (Ottysky yz I – IV kn. «Kyevskoї staryny» 1884 h.)/ N.F. Sumtsov. – K.: Typohrafiia H.T. Korchak-Novytskaho., 1884. – 83 s.
5. Ushkalov L. Polemika yak chyn samopiznannia (Meletii Smotrytskyi)/ Leonid Ushkalov// Vid baroko do postmodernu. – K.: Hrani-T, 2011. – S. 10 – 32.
6. Ushkalov L. Fenomen ukrainskoi polemichnoi literatury /Leonid Ushkalov/ Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko. – K.: Fakt – Nash chas, 2006. – S. 121 – 132.
7. Galatowsky I. Stary Kościół zachodni novemu kosciółowi rzymskiemu pochodzenie Ducha S. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje. – Nowogrod-Siewierski, 1678. – 213 s.
8. Rutka Th. Budynek Chrystusow to iest Kościół... – Lublin, 1689. – 56 s.
9. Rutka Th. Goliat swoim mieczem porazony... – Lublin, 1689. – 171 s.
10. Rutka Th. Chorągiew zgody y pokoju... – Lublin, 1691. – 228 s.
11. Rutka Th. Herby, abo znaki kościoła prawdziwego... – Lublin, 1696. – 227 s.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з історією богословського трактату в українській літературі другої половини XVII – XVIII ст., зокрема полеміка між тогочасними православними та католицькими авторами. Провідними темами є питання Filioque, Ферраро-Флорентійський Собор, Чистилище.

Об'єктом дослідження є польськомовні трактати Іоанкія Галятовського «Stary Kościół zachodni...» та Теофіла Рутки «Wydynek Chrystusow to iest Kościół...», «Goliat swoim mieczem porazoni...», «Choraǳiew zgody u rokuiu...», «Herby, abo znaki kościoła prawdziwego...».

Вказано, що українські православні автори, які працювали у другій половині XVII – на початку XVIII ст., майже не писали про наші полемічні трактати кінця XVI і початку XVII ст. Це відбувалося тому, що в ранньобарокових текстах переважали емоції, а факти часто фальсифікували.

Проте були винятки. Це можна простежити в богословсько-полемічних трактатах Іоанкія Галятовського та Теофіла Рутки.

Завважмо, що Теофіл Рутка в основному повторює зауваження, висловлені раніше представниками західної церкви. Він стверджує, що українські богословсько-полемічні трактати православних письменників епохи раннього бароко характеризуються відсутністю збалансованих аргументів, містять лайку, неточні цитати зі Святого Письма та святоотецької прози, безпідставні звинувачення опонентів. Автор постійно наголошує на суперечках, які тривали всередині православ'я загалом та української церкви зокрема, й протиставляє йому монолітність західного світу, замовчуючи ті суперечки, які за десятиліття до того виникали між унійною та римо-католицькою церквами.

Іоанкія Галятовський заперечує аргументи Теофіла Рутки. Автори посилаються на богословські трактати Стефана Зизанія, Мелетія Смотрицького, Петра Могилы, Іпатія Потія, Лева Крєвзи.

Теофіл Рутка робить життя Мелетія Смотрицького одним із провідних аргументів – він інтерпретує його як приклад руху за справжню віру. Твори Петра Могилы є предметом найсерйознішого обговорення.

Можемо констатувати, що для українських православних і католицьких письменників важливим було наголосити на приналежності до давньої богословської традиції. При цьому кожна зі сторін також наголошує на своїй «споконвічній» правоті та на «споконвічних» помилках опонентів.

Ключові слова: бароко, богословсько-полемічний трактат, православ'я, католицизм, теологія, українська література.